

Mo(nu)menten van Stille

In Arnhem staan ruim vijfenveertig oorlogsmonumenten en gedenktekens. Er zijn grote, bekende oorlogsmonumenten, zoals het Airborne-monument in de Berenkuil, maar ook kleine onbekende gedenktekens, zoals de tegeltableaus en plaquettes bij bedrijven, ter nagedachtenis aan omgekomen collega's. Een aantal van de monumenten heeft ooit als kunstwerk op één van de spraakmakende Sonsbeek-beeldtentoonstellingen gestaan voordat ze door de gemeente Arnhem werden aangekocht.

Zo stond het vrouwenverzetsmonument **'Eert de Vrouw'** van Petronella Helena (Nel) Klaassen oorspronkelijk op de Sonsbeek-tentoonstelling van 1949. Op 30 december van dat jaar werd het beeld officieel als verzetsmonument onthuld op het hoogste punt van de Utrechtsestraat (tegenover het huidige NUON-gebouw). Het monument is een gestileerd, hardstenen beeld van een staande vrouwenfiguur met opgeheven hoofd en herinnert de inwoners van Arnhem aan de talloze vrouwen die door hun strijd en vastberaden houding een belangrijke rol hebben gespeeld in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op het voetstuk is het gedicht 'De vrouwen in de oorlog' van Reinold Kuipers aangebracht.

'The Warrior with shield' van Henry Moore, dat sinds 1969 in de tuin van het Museum Moderne Kunst aan de Utrechtseweg staat, vormde één van de hoogtepunten van de Sonsbeek-beeldtentoonstelling van 1955. Het monument is een bronzen beeld van een krijger met schild en herinnert de inwoners van Arnhem aan de Slag om Arnhem, waarbij Britse luchtlandingstroepen in een vergeefse poging probeerden om via Arnhem een doorgang te forceren door de verdedigingslijnes van de bezetter.

Het monumenten: **'Mens tegen de macht'** van Gijs Jacobs van den Hof is afkomstig van de Sonsbeek-tentoonstelling van 1952. Op 17 september 1953 werd het beeld door Hare Majesteit Koningin Juliana op het Kerkplein onthuld. Het stelt een liggend mannenfiguur voor op een voetstuk van kalksteen, waarin vier hoekbeelden zijn uitgehouwen en in reliëf een afbeelding van Pegasus (het Airborne-embleem) is aangebracht. De naaktheid van de mannenfiguur symboliseert de onschuld, de waarheid en de zuiverheid die het onderspit delven tegen de onwaarachtigheid van een brute oorlogsmacht. De tekst op het gedenkteken luidt: "40 - '45'.

In 1970 is het gedenkteken ontmanteld. De mannenfiguur bleef op het Kerkplein en werd op een stenen tafel neergezet. De hoekbeelden ('De Pleuranten') verhuisden naar begraafplaats Moscowa. Deze beeldengroep van vier mensenfiguren symboliseren wanhoop, berusting, verdriet en vertrouwen. Het Airborne-embleem heeft een nieuwe plek gevonden bij het oorlogsmonument op het Airborneplein. Ieder jaar vindt hier op 31 augustus een herdenkingsceremonie plaats.

Het monument **'De Parachutesprong'** van de Poolse kunstenaar Miroslaw Balka, dat zich enkele jaren in het grasveld naast de John Frostbrug bevond, was gemaakt in het kader van de Sonsbeek-beeldtentoonstelling LocusFocus in 1993. Balka groef aan de voet van de John Frostbrug een metersdiep gat in de vorm van een omgekeerde parachute. Hij bewees daarmee eer aan de Poolse paratroopers die de stad in 1944 bevrijdden.

Herinneringen

Deze en vele andere oorlogsmonumenten herinneren ons aan de soldaten die hun leven gaven voor de bevrijding van Nederland en aan de vele burgerslachtoffers van de nazi-terreur. Bij al deze monumenten worden regelmatig bloemen en kransen gelegd en neemt men een paar minuten stilte in acht.

Naarmate de Tweede Wereldoorlog verder achter ons komt te liggen en er steeds minder overlevenden van de oorlog en de bevrijding kunnen getuigen, wordt de rol van oorlogsmonumenten steeds belangrijker. Het zijn de tastbare herinneringen die de geschiedenis van oorlog, vervolging, verzet, verwoesting, vrede, vrijheid en wederopbouw doorgeven aan de volgende generatie.

Mo(nu)ments of Silence

There are more than forty-five war memorials and monuments in Arnhem. Some of them are more well-known and large, like the Airborne monument at the Berekuil, others are lesser-known smaller memorial plaques and tablets, like the ones at businesses, remembering fallen colleagues. Some of the memorials were once part of the renowned Sonsbeek-sculpture exhibitions, before the City of Arnhem bought them.

The women's resistance-memorial 'Eert de Vrouw' ('Honour the Woman') for example, by Nel Klaassen, was originally in the Sonsbeek exhibition of 1949. The monuments 'Mens tegen de macht' ('Humans against the power'), 'De Pleuranten' ('The Grave Statuettes') and the 'Airborne-emblem' by Gijs Jacobs van den Hof were shown as one during the 1952 Sonsbeek exhibition. The sculpture was split in 1970.

'The Warrior with shield' by Henry Moore, which can now be found in the garden of the Arnhem Museum of Modern Art on the Utrechtseweg, was one of the highlights of the sculpture exhibition of 1955. And the 'De Parachutesprong'-monument ('The Parachute Jump') by Miroslaw Balka, which for a few years stood in the field next to the John Frost bridge, was made for the exhibition of 1993.

The war memorials remind us of the soldiers who gave their life for the liberation of Holland and the many civilian casualties of the Nazis' reign of terror. Every year, flowers and wreaths will be laid at all these monuments, and a few minutes silence will be observed.

With time passing by, each year fewer survivors of the Second World War and the liberation of Holland remain, making the role of war memorials even more important. They are tangible reminders, passing on the history of war, persecution, resistance, destruction, reconstruction, liberty and peace to the next generation.

Arnhemse oorlogsmonumenten

De oorlogsmonumenten en herinneringsplaquettes in Arnhem vallen onder te verdelen in drie categorieën:

1. Monumenten en plaquettes ter nagedachtenis en herinnering aan omgekomen militairen tijdens de bezetting, de Slag om Arnhem en de bevrijding.
2. Monumenten en plaquettes ter nagedachtenis en herinnering aan burgerslachtoffers, zoals de Joodse slachtoffers, verzetsstrijders, omgekomen collega's, de evacuees, etc.
3. Monumenten en plaquettes m.b.t de verwoesting en wederopbouw van stad Arnhem.

MILITAIRE SLACHTOFFERS

1. Monument Airborne landing

Locatie: Nassaustraat, Lombok (West-Arnhem)

Betekenis: Dit monument werd opgericht naar aanleiding van de felle gevechten die hier woedden. In deze omgeving werd Generaal Urquhart beschoten en moest hier onderduiken. Gelukkig kon hij na een tijdje terug naar het hoofdkwartier in Oosterbeek. De tekst op dit monument is:

REMEMBER SEPTEMBER 1944, AIRBORNE WEST-ARNHEM, 17 SEPTEMBER 1987, UNVEILLED BY MAJOR-GENERAL R.E. URQUHART C.B. D.S.O.

2. Gedenkplaat 'Slag om Arnhem'

Locatie: Airborneplein
Ontwerper: Marius van Beek

Onthulling: 17 september 1994 ter gelegenheid van de 50ste herdenking van de Slag om Arnhem.

Betekenis: De gedenkplaat 'Slag om Arnhem' herinnert de inwoners van Arnhem aan de vergeefse poging van de Britse luchtlandingstroepen om op 17 september 1944 via Arnhem een doorgang te forceren door de verdedigingslijnen van de bezetter. De tekst op de gedenksteen luidt: 'BATTLE OF ARNHEM' 'BRIDGE TO THE FUTURE' 1944 - 1994'.

3. Airborne-embleem

Locatie: Airborneplein
Ontwerper: Gijs Jacobs van den Hof

Onthulling: 17 september 1953 door Hare Majesteit Koningin Juliana.

Herdenkingsdatum: 31 Augustus

Betekenis: Het 'Airborne-embleem' - de Grieks-mythologische Pegasus (een gevleugeld paard) - herinnert de inwoners van Arnhem aan de vergeefse poging van de Britse luchtlandingstroepen om via Arnhem een doorgang te forceren door de verdedigingslijnen van de bezetter. Oorspronkelijk maakte het reliëf deel uit van het oorlogsmonument 'Mens tegen macht' (op het Kerkplein), dat in 1970 werd ontmanteld.

4. Jacob Groenewoud Plantsoen

Locatie: Oranjewachtstraat/Rijnkade

Ontwerper: Piet van Leeuwen

Onthulling: 1994

Betekenis: Jacob Groenewoud was de enige Nederlandse parachutist die met de Airborne-soldaten meesprong. Op 18 september 1944 werd hij bij de Rijnbrug gedood door Duits mitrailleurvuur. In het parkje staat o.a. een Canadees 25 pponder artilleriegeschut, een stuk van een propeller en een plaquette waarop in het Nederlands, Engels als Pools een korte beschrijving staat van het verloop van de slag om Arnhem.

5. Airborne-monument

Locatie: Airborneplein - Berenkuil

Ontwerper: Gijs Jacobs van den Hof

Onthulling: Onthulling: 17 september 1945 ter gelegenheid van de eerste herdenking van de Slag om Arnhem door Commissaris van de Koningin van provincie Gelderland Mr. S. Baron van Heemstra en vele honderden Engelse parachutisten en hun commandant Gen. Maj. R. E. Urquhart. Koningin Wilhelmina was aanwezig bij de herdenking op 17 september 1946.

Betekenis: Het 'Airborne-monument' herinnert de inwoners van Arnhem aan de Slag om Arnhem (17 september 1944), waarbij de Britse luchtlandingstroepen in een vergeefse poging probeerden om via Arnhem een doorgang te forceren door de verdedigingslijnes van de bezetter. Het gedenkteken is een door oorlog beschadigde zuil van het voormalig Paleis van Justitie, gezet op een voetstuk. De tekst op de zuil luidt: '17 SEPTEMBER 1944'.

6. John Frostbrug

Locatie: Arnhem, brug over de Rijn

Onthulling: 17 september 1978 door de Britse luitenant-kolonel John D. Frost.

Betekenis: Dit is de brug die de geallieerden wilde veroveren. Bij de brug is een gedenksteen met bronzen plaquette geplaatst. De tekst op de plaquette is van Jan H. de Groot en luidt: 'DIT IS DE BRUG WAAR JOHN D. FROST OM STREEDAAN 'T HOOFD VAN ZIJN HARDNEKKIGE SOLDATENTOT DE OPMARS WAAR DE VRIJHEID AARZELEND SCHREEDEEN BRUG TE VER VOND EN NIET MEER MOCHT BATENNU DRAAGT DE BRUG EEN NAAM DIE NAAR ZIJN NAMEN HEET'.

In maart 2001 is de brug een officieel gemeentelijk monument geworden.

7. Plaquette John Frostbrug

Locatie: In een huisje aan de noordzijde van de brug.

Onthulling: Op 16 september 1978 werd de verkeersbrug over de Rijn in Arnhem naar John Frost vernoemd.

Betekenis: Op een koperen plaquette bij de Rijnbrug staat in het Engels de strijd om de brug beschreven, gevolgd door een dankbetuiging van de Provincie Gelderland aan de Britse soldaten. Drie dagen en vier nachten hielden de Engelsen stand tegen de overmacht van de Duitsers.

TO THE MEMORY OF THE HEROES OF THE FIRST BRITISH AIRBORNE DIVISION, WHO BY THEIR SACRIFICE INITIATED THE LIBERATION OF THE NETHERLANDS, THE PROVINCIAL GOVERNMENT OF GELDERLAND, ON BEHALF OF THE GRATEFUL INHABITANTS OF THE PROVINCE, DEDICATES THIS MEMORIAL TABLET.

8. Airborne-schild

Locatie: Utrechtseweg 72

Betekenis: Boven de deur van een huis aan de Utrechtsestraat (ter hoogte van het museum) is een schild aangebracht met de tekst:

AIRBORNE HOUSE

IN THIS BUILDING 30 MEMBERS OF THE 1ST BRITISH AIRBORNE DIV.
HEROICALLY DEFENDED THEMSELVES AGAINST SUPERIOR FORCES
FROM THE 16TH TO THE 19TH OF SEPT. 1944.

De vertaling luidt: 'IN DIT GEBOUW HEBBEN 30 LEDEN VAN HET 1STE
BRITSE LUCHTLANDINGSLEGER ZICH HELDHAFTIG VERDEDIGD TEGEN
DE OVERMACHT VAN DE DUITSE TROEPEN 16-19 SEPT. 1944'.

9. 'De Pleuranten'

Locatie: Begraafplaats Moscowa

Ontwerper: Gijs Jacobs van den Hof

Onthulling: 17 september 1953 door door Hare Majesteit Koningin Juliana.

Betekenis: Een beeldengroep van vier mensenfiguren, die wanhoop, berusting, verdriet en vertrouwen symboliseren. Oorspronkelijk waren de hoekbeelden geplaatst aan het voetstuk van het oorlogsmonument 'Mens tegen macht' op de Grote Markt, dat in 1970 werd ontmanteld.

10. 'The Warrior with Shield'

Locatie: Utrechtseweg 87 - tuin Museum Moderne Kunst

Ontwerper: Henry Moore

Onthulling: 1969

Betekenis: Het monument 'The Warrior' in Arnhem is een bronzen beeld van een krijger met schild. Het monument herinnert de inwoners van Arnhem aan de Slag om Arnhem, waarbij Britse luchtladingstroepen in een vergeefse poging probeerden om via Arnhem een doorgang te forceren door de verdedigingslijnen van de bezetter. Dit beeld stond oorspronkelijk op de Sonsbeekbeeldtentoonstelling van 1955.

11. Gedenksteen Fort Westervoort

Locatie: hoek Westervoortsedijk/Veerweg

Onthulling: 1969

Betekenis: De gedenksteen in Fort Westervoort is opgericht ter nagedachtenis aan veertien Nederlandse soldaten die tijdens de inval van de bezetter in de meidagen van 1940 zijn omgekomen, te weten: J. Klinkspoor, G.J. Booyink, J. Dissel, A.M. Jansen, J. de Ruyter, J. Schulte, B.G. Zwartendijk, H. Breget, W.W. v.d. Broek, W.J. Goedvolk, M. van Herk, P. Hessels, A. Muntjewerf en J.W. Steyn. De tekst op de gedenksteen luidt: 'VOOR HEN DIE VIELEN 10 - 14 MEI 1940'.

12. Hangende parachutisten

Locatie: Eusebiuskerk

Ontwerper: Simona Vergani

Onthulling: September 1994

Betekenis: Deze beeldengroep in de Eusebiuskerk werd aangeboden door de 'Poorters van Arnhem', ter herinnering aan de militaire operatie Market Garden 1944. Negentien parachutisten dalen af boven de stad Arnhem. Hun parachutes worden gevormd door het dak van de kerk.

13. Plaquette Polar Bears

Locatie: Eusebiuskerk

Onthulling: April 1945

Betekenis: In de Eusebiuskerk hangt een plaquette ter nagedachtenis aan de British 'Polar Bear' infanterie divisie met de tekst:

IN REMEMBRANCE OF THE LIBERATION OF ARNHEM BY THE BRITISH
49TH WEST RIDING 'POLAR BEAR' DIVISION APRIL 1945

14. Lancaster-monument

Locatie: Delftweg, Elderveld, Arnhem

Betekenis: In juni 1944 stortte ten zuiden van de Rijn een Lancaster bommenwerper neer. Daarbij kwamen alle bemanningsleden om het leven. Op het monument staat de volgende tekst:

OP DEZE PLAATS VERONGELUKTE OP 17 JUNI 1944 EEN LANCASTER
BOMMENWERPER VAN DE ROYAL CANADIAN AIR FORCE. DE VOLLEDI-
GE BEMANNING KWAM HIERBIJ OM HET LEVEN.

Gevolgd door namen van de zeven bemanningsleden.

15. Gedenksteen John Frost

Locatie: Belastingkantoor Oranjewachtstraat

Betekenis: Luitenant-kolonel John Frost verdedigde met zijn bataljon in september 1944 het noordeinde van de brug in Arnhem. Hij nam zijn intrek in een groot gebouw ten westen van de noordelijke oprit van de brug. Op de gedenksteen is een gestilleerde Pegasus (het Airborne-embleem) afgebeeld en de volgende tekst in het Nederlands en Engels:

HIER WAS IN SEPTEMBER 1944 HET HOOFDKWARTIER VAN
LUITENANT KOLONEL JOHN D. FROST

16. Wapen Airbornedivisie

Locatie: Voormalig Elisabeth Gasthuis, Utrechtseweg

Betekenis: In de omgeving van het Elisabeth Gasthuis vochten de overgebleven manschappen van het 1st Batallion, 2nd Batallion, Staffordshire Regiment en het 11th Parachute Batallion om hun makkers bij de Rijnbrug te bereiken. In de hal van het ziekenhuis hangt een houten schild met de insignes van de betreffende Airbornedivisies en de tekst:

1ST AIRBORNE DIVISION
ARNHEM VETERANS CLUB 1944
'LEST WE FORGET'

17. Plaquette Airbornedivisie

Locatie: Voormalig Elisabeth Gasthuis, Utrechtseweg

Betekenis: Het St. Elisabeth Gasthuis werd tijdens de Slag om Arnhem als hospitaal gebruikt. Duitse en Britse artsen vochten hier voor de levens van de vele gewonden. In de hal hangt een plaquette met de afbeelding van het Airborne-embleem Pegasus en volgende tekst:

1ST BRITISH AIRBORNE DIVISION
17 - 25 SEPT 1944 ARNHEM

18. Herinneringsplaquette Airbornedivisie

Locatie: Voormalig Elisabeth Gasthuis, Utrechtseweg

Betekenis: Afbeelding van het Airborne-embleem Pegasus.

Tekst: PRESENTED TO ST. ELISABETH GASTHUIS ARNHEM IN GREATFUL RECOGNITION OF THEIR SERVICES TO THE 1ST BRITISH AIRBORNE DIVISION DURING AND AFTER THE BATTLE AT ARNHEM 17 - 25 SEPTEMBER 1944

19. Zwaard Urquhart

Locatie: Hal Provinciehuis, Markt

Betekenis: In het Huis der Provincie, waar het provinciale bestuur zetelt, hangt in de grote hal een prachtig 'erezwaard', geschonken door de veteranen van de slag. De Nederlandse tekst daarop verwijst naar de geest van verzet en de gevechtswaardigheden van de Britse en Poolse luchtlanders, maar herinnert ook aan de mensen in de provincie Gelderland die de luchtlandingstroepen tijdens en na de slag hielpen.

20. Liberty Parachutist

Locatie: Stadhuishal, Koningstraat

Betekenis: Geen informatie

21. Steenreliëf Sicherheitsdienst

Locatie: Utrechtseweg 85, Arnhem

Betekenis: Tekst: IN DE JAREN 1940-1944 WAS DIT GEBOUW GEVORDERD DOOR DE BERUCHTE DUITSE SICHERHEITSDIENST

22. Sportpark Papendal

Betekenis: Tekst: VAN 17 - 27 SEPTEMBER 1944 WAS DIT GEBIED BETROKKEN BIJ DE 'SLAG OM ARNHEM' OPDAT WIJ NIET VERGETEN!

BURGER SLACHTOFFERS

1. 'Mens tegen macht'

Locatie: Kerkplein, Arnhem

Ontwerper: Gijs Jacobs van den Hof

Onthulling: 17 september 1953 door Hare Majesteit Koningin Juliana.

Betekenis: De naaktheid van de mannenfiguur 'symboliseert de onschuld, de waarheid en de zuiverheid die het onderspit delven tegen de onwaarachtigheid van een brute oorlogsmacht. De tekst op het gedenkteken luidt: "40 - '45'.

Oorspronkelijk stond het gedenkteken, onder de naam 'Mens tegen de macht', op de Sonsbeektentoonstelling in 1952. Op 17 september 1953 is het beeld op een kalkstenen voetstuk geplaatst, waarin vier hoekbeelden zijn uitgehouwen en in reliëf een Pegasus (het Airborne-embleem) is aangebracht. Maar in 1970 is het gedenkteken wegens vervuiling ontmanteld. De mannenfiguur werd op een tafel neergezet. De hoekbeelden ('De Pleuranten') en het reliëf ('Airborne-embleem') zijn elders geplaatst.

2. Evacuatie- Plaquette

Locatie: Apeldoornseweg/Jansbuitensingel

Onthulling: 14 april 1995

Ontwerper: Mark Geels

Betekenis: Na de Slag werd Arnhem gecontroleerd door Duitse troepen. Deze evacueerden vrijwel alle burgers, die alles moesten achterlaten. Niemand wist waarheen en voor hoe lang. Tijdens de 50-ste herdenking van de Slag om Arnhem in 1994, werd op de hoek van de Apeldoornseweg en de Jansbuitensingel een plaquette onthuld, ter nagedachtenis aan het oorlogsleed van de evacués van toen.

Tekst (klein): WEG WEG ... MAAR WAARHEEN

(groot) GEDENKTEKEN EVACUATIE ARNHEM

1944 SEPTEMBER . APRIL 1945

3. Gedenkteken Evacués

Locatie: Nederlands Openluchtmuseum, achter de Delftse Stellingmolen

Ontwerper: Jerome Symons

Onthulling: 1984

Betekenis: Het gedenkteken met de tekst 'Evacuatie Arnhem 1945' herinnert aan het verblijf van een groep van aanvankelijk zo'n 600 evacués in het museum, merendeels afkomstig uit de omliggende woonwijken. Op de ochtend van 3 november 1944 vielen Duitse soldaten het museum binnen en fusilleerden de verzetsman Anton Zwijs in de bossen achter de Delftse molen. Het gedenkteken is geschonken door ex-evacués, die van september 1944 tot januari 1945 in het museum verbleven.

4. Monument: 'Eert de vrouw'

Locatie: Tegenover het NUON-gebouw aan de Utrechtsestraat

Ontwerper: Petronella Helena (Nel) Klaassen

Onthulling: 30 december 1949

Betekenis: Het monument is een gestileerd, hardstenen beeld van een staande vrouwenfiguur en is geplaatst op een voetstuk. Het vrouwenverzetsmonument 'Eert de vrouw' herinnert de inwoners van Arnhem aan de talloze vrouwen die door hun strijd en vastberaden houding een belangrijke rol hebben gespeeld in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Oorspronkelijk stond het gedenkteken op de Sonsbeektentoonstelling in 1949.

5. Gedenkteken Elden 1940-1945

Locatie: Klapstraat, Elden

Ontwerper: Albert Polydor Termote

Onthulling: 4 Mei 1954

Betekenis: Het 'Gedenkteken 1940-1945' is een zuil in de vorm van een kruis. De gedenkzuil is bekroond met een beeldhouwde Nederlandse leeuw. Het 'Gedenkteken 1940-1945' in Arnhem is opgericht ter nagedachtenis aan de 35 Eldenaren die tijdens de bezettingsjaren door oorlogshandelingen zijn omgekomen. Elden is een wijk in Arnhem. Een aantal van de Eldenaren sneuvelde in mei 1940 op de Grebbeberg. Anderen werden gedood bij het bombardement van 22 februari 1944 op Arnhem. Sommige burgers werden door granaatscherven getroffen, nadat de bezetter hen had gedwongen te evacueren op 25 september 1944. Ook kwamen mensen om bij de bombardementen op Huissen (2

oktober 1944) en Angeren (5 oktober 1944) en in juni 1945 door landmijnen. De tekst op de zuil luidt: 'AAN DE ELDENAREN DIE IN 1940 - 1945 HET LEVEN VERLOREN'. Hieronder zijn de namen van 35 oorlogsslachtoffers aangebracht.

6. Herdenkingskruis April-Meistaking

Locatie: Waterbergseweg, Arnhem

Onthulling: 30 december 1950

Betekenis: Een houten kruis, geplaatst op een voetstuk van veldkeien. Het monument is opgericht ter nagedachtenis aan de 19 mensen die hier tijdens de April-Meistaking door de bezetter zijn gefusilleerd. In het voetstuk is een gedenkplaat ingemetseld met de tekst: 'TER HERINNERING AAN HEN DIE TIJDENS DE MEISTAKING 1943 OP DEZE PLAATS DOOR DE DUITSEN WERDEN GEFUSILLEERD'.

Hieronder zijn de namen van 19 oorlogsslachtoffers aangebracht. Te weten: P. Dijkstra, H. Eilander, L.W. Hendriks, G. van Kampen, J. Kleefsma, C.W. Knipscheer, H.J. Kroeze, H.C. Munter, P. Bessink, G. Peters, H. Proper, J.M. Kwaadvlieg, J. Tjalkens, J.A. Versteeg, J.A. Walraven, W.G.T. Weimer, H.J. van Werven, A.W. Wijmans en C.J. van Immerloot.

In 1943 werd door 'Wehrmachtsofficer' generaal F.Christiansen aangekondigd dat 300.000 Nederlandse militairen alsnog in krijgsgevangenschap zouden worden afgevoerd. Als protest tegen deze maatregel brak spontaan overal in Nederland de April-Meistaking uit. De bezetter reageerde furieus. Met goedkeuring van dr. Seyss-Inquart werd het 'Polizei-Standgericht' ingevoerd. De bedrijfsfunctionarissen kregen het bevel om maandag 3 mei 1943 het werk te hervatten. Mensen die geen gehoor gaven aan deze oproep, konden op zware straffen rekenen. Het gevolg was dat de meeste arbeiders weer aan de slag gingen. Slechts enkelen besloten onder te duiken.

7. Plaqueette Bakkerstraat

Locatie: Bakkerstraat 65

Onthulling: 1969 (en 1984)

Betekenis: De bronzen plaqueette in de Bakkerstraat herinnert de inwoners van Arnhem aan de vijf medeburgers die hier op 19 september 1944 door de bezetter zijn gefusilleerd. De tekst op de plaqueette luidt: 'J. MIELEKAMPC. VELDHUIZENDR. J. ZWOLLEGEBROEDERS SMIT'.

De slachtoffers zijn begraven op de Moscowa begraafplaats te Arnhem. Na plaatsing is de plaqueette tijdelijk weggehaald toen het pand waarop het was aangebracht werd gesloopt. Op 21 september 1984 is het monument in ere hersteld en werd de plaqueette onthuld door burgemeester Drijber.

8. Gedenksteen Politiebureau

Locatie: Wachtkamer politiebureau, Beekstraat

Betekenis: Tekst: 1940-1945

HET POLITIECORPS GEDENKT EERBIEDIG ZIJNE LEDEN JAN VAN VEENENDAAL, ALBERT GORTER, IJSBRAND U. DE HAAN DIE DOOR HUN VERZETSHOUDING TIJDENS DE BEZETTING HET SLACHTOFFER VAN DEN VIJAND WERDEN EN FREDERICUS G.J. LEIJGRAAF, LEENDERT VAN MUNSTER DIE DOOR DE OORLOGSHANDELINGEN IN SEPTEMBER 1944 HET LEVEN LIETEN

9. Gedenksteen Westerkerk

Locatie: Oorspronkelijk in de gereformeerde Westerkerk, maar na de sloop in mei 1997 overgebracht naar de Eusebiuskerk.

Betekenis: Tekst: 10 MEI 1940 - 5 MEI 1945

DEN VADERLAND GHETROUWE

BLIJF ICK TOT IN DEN DOOT

Wij gedenken in eerbied en met dankbaarheid de gemeenteleden die in den strijd voor recht en vrijheid het leven lieten voor God en vaderland. Zij zijn gefusilleerd of kwamen om in een concentratiekamp.

Gevolgd door 13 namen en de toevoeging: Openbaringen 2 : 10

10. Plaquette NS-station

Locatie: rechts naast de ingang van het NS-station (inmiddels gesloopt).

Ontwerper: Ir. H.G.J. Schelling, dhr. Winkelman

Onthulling: 1969

Betekenis: De bronzen plaquette in het NS-station te Arnhem is opgericht ter nagedachtenis aan veertien personeelsleden van de Nederlandse Spoorwegen die tijdens de bezettingjaren door oorlogshandelingen zijn omgekomen, te weten: J. van Aalten, F.J. van Doodeweerd, J. Hermeling, J.A. Hoogveldt, G.R. Jansen, H. Kerkdijk, R. van Koppenhagen, A.J.M. van der Logt, P. Rozeboom, T. Schoemaker, J. Smit, E. Veenendaal, F.F. Verheijen en G.P.S. Willemsen. De tekst op de bronzen plaquette luidt: 'TER GEDACHTENIS AAN HEN DIE VIJLEN 1940 - 1945

Daaronder de namen van de slachtoffers. Onder de namen is een afbeelding van een gevleugeld wiel aangebracht. Dit is het voormalige symbool van de Nederlandse Spoorwegen. De directie van de NS heeft na het einde van de Tweede Wereldoorlog besloten om alle omgekomen personeelsleden te gedenken door hun namen te vereeuwigen op identieke plaquettes. De platen werden aangebracht in de diverse stations, behorende tot het district of rayon van de oorlogsslachtoffers. De namen van de omgekomen personeelsleden staan ook vermeld op het 'Monument voor de Gevallen Spoorwegmannen' te Utrecht.

11. Plaquette Stadhuis

Locatie: Trappenhuis stadhuis, Koningstraat

Betekenis: De gemeente Arnhem herdenkt vier van haar ambtenaren, die tijdens de oorlog het leven lieten met een plaquette met de tekst:

TER NAGEDACHTENIS VAN DE AMBTENAREN VAN DE SECRETARIE EN HET ONTVANGERSKANTOOR DIE HUN LEVEN LIETEN IN DE STRIID

TEGEN DE BEZETTER:

J.A.P. VAN DIJK, H. HOOTSEN,

B. LAST en F.K. VAN LOON

1940-1945

12. Gedenksteen Provinciehuis

Locatie: Provinciehuis, Mark

Betekenis: Tekst: 1940-1945

IN WEEMOED EN EERBIED GEDRAGEN HERINNERING AAN ONZE AMBTENAREN B. SLETTENAAR, J.W. STRATEGIER

13. 'De Verloren Zoon'

Locatie: Ziekenhuis Rijnstate

Ontwerper: Ossib Zadkine

Onthulling: In 1955 door Hare Majesteit Koningin Juliana bij de opening van het herbouwde Diaconessen Ziekenhuis. In 1995 herplaatst in het atrium van Ziekenhuis Rijnstate.

Betekenis: Patiënten van het noodhospitaal van het Nederlandse Rode kruis in Harreveld (Achterhoek), dat in de hongerwinter onder de meest barre omstandigheden heeft gefunctioneerd, wilden hun helpers betalen. Van het bijeingebrachte geld is het beeld van Zadkine aangekocht. Chirurg P. de Graaf, die aan het hoofd van de chirurgieploeg Nederland Oost in het noodziekenhuis stond, nam het initiatief tot de schenking. Het bronzen beeld verbeeldt de winter van 1944-1945.

14. Gedenksteen Vitesse

Locatie: Gelredome, Batavierenweg

Betekenis: De gedenksteen ter nagedachtenis aan twaalf omgekomen spelers van de Arnhemse voetbalclub Vitesse, hing oorspronkelijk in het oude stadion 'Monnikenhuisen'. De steen is in 1998 meeverhuisd naar het nieuwe Vitessestadion 'Gelredome'. Op de steen staat te lezen:

TER NAGEDACHTENIS AAN DE GEVALLEN VITESSENAREN

1940 - 1945,

gevolgd door de twaalf namen. Gevolg door 12 namen

H.J. BERGMAN, H. ENGELS, P.H. HARTOG, J. v. HATTUM, J. HERBERTS, C. KUIJLMAN, B. v. LEER, C. MEIJNHART, J. RINIA v. NAUTA, B.H. SCHOLTEN, TH. SPANJAARD, P.G. VAAGS

15. Gedenkplaat Joodse synagoge

Locatie: Joodse synagoge, Pastoorstraat

Betekenis: In de Joodse synagoge is ter nagedachtenis en herinnering aan de ca. 1300 Arnhemse joden die tijdens de oorlog zijn weggevoerd en niet meer terugkwamen een donker getinte glasplaat aangebracht, waarop in het Hebreeuw en het Nederlands de volgende tekst staat:

IN DE STENEN VAN DIT HUIS ZIJN HUN STEMMEN VOOR ALTIJD OPGENOMEN HET GELUID VAN HUN STEM WERD MONDDOOD GEMAAKT MAAR DE KLANK BLIJF EEUWIG RESONEREN

16. Gedenksteen Joods Kerkhof

Locatie: Begraafplaats Moscowa

Betekenis: Op het Joods kerkhof staat een monument ter nagedachtenis aan de Joodse gemeenteleden, die in de jaren 5701-5705 (1941-1945) zijn weggevoerd en genadeloos om het leven zijn gebracht. In het Hebreeuw en het Nederlands is de volgende tekst te lezen:

'WANT ZOO ZEGT DE ALVADER, GELIJK IK OVER DIT VOLK HEB GEBRACHT AL DIT GROTE ONHEIL, ZOOZAL IK OVER HEN BRENGEN AL HET GOEDE, DAT IK OVER HEN SPREEK'

JIRMEJA 32 : 42

DIT MONUMENT ZIJ EEN GETUIGENIS TER NAGEDACHTENIS AAN ONZE GEMEENTELEDEN, DIE IN DE JAREN 5701 - 5705 / 1941 - 1945 ZIJN WEG-

GEVOERD EN GENADELOOS OM HET LEVEN GEBRACHT. MOGEN ZIJ
RUSTEN ONDER DE VLEUGELN VAN GODS MAJESTEIT

17. Akzo-monument

Locatie: Akzo Velperweg 76

Betekenis: Geen informatie beschikbaar

18. Plaquette HBS

Betekenis: Herinneringsplaquette voor de oorlogsslachtoffers van de HBS aan de Schoolstraat. De gedenksteen was ontworpen door M.C. Escher, oud-leerling van de school en werd op 22 november 1947 onthuld. Bij de onthulling noemde dr. Joh. H. Wansink de namen van de zestig leerlingen, oud-leerlingen en leraren van de HBS-B, die zijn omgekomen tijdens de oorlog. Onder hen tweeëntwintig mensen die vanwege hun Joodse afkomst in concentratiekampen zijn omgebracht. De plaatsen waar zij vielen waren over de hele aarde verspreid, de data van hun overlijden liepen sterk uiteen en omvatten de hele oorlogsperiode. De plaquette werd aangebracht in de hal van de school.

19. Tegeltafel Billiton

Locatie: Oorlogsmuseum 40-45 Schaarsbergen, oorspronkelijk locatie metaalfabriek Billiton aan de Westervoortsedijk.

Betekenis: Tijdens de oorlogsjaren verloor de Arnhemse metaalfabriek Billiton zeven van haar medewerkers. Hun namen staan vermeld op een tegeltafel. De fabriek werd op 22 februari 1944 tijdens een vergissingsbombardement van de geallieerden zwaar getroffen. Tekst: 1940-1945

ZIJ DIE VIELEN: DR. P. VAN CAMPEN, A.H. WALKATE, A.M. VAN EMMERIK, H. HEBING, MEJ. H.L. VAN DIJK, MEJ. H. DE LEEUW, MEJ. M.A.U. OTTEN

20. Koninklijke Landmacht Monument

Locatie: Velperweg 147

Betekenis: Geen informatie beschikbaar

21. Monument Postkantoor

Locatie: postkantoor

Betekenis: Voor gevallen postkantoormedewerkers.
Geen informatie beschikbaar

22. Gedenksteen Gasfabriek

Locatie: Opgeslagen in fietsenhok van het gemeentearchief Westervoortsedijk.

Betekenis: Voormalige locatie: Oude Gasfabriek, tegenover Rijnwijk

Op 22 februari 1944 verschenen boven het luchtruim van Nijmegen en Arnhem Amerikaanse vliegtuigen. In de veronderstelling dat ze boven de Duitse steden Goch en Kleve vlogen, lieten ze hun bommen los. Het vergissingsbombardement op Nijmegen en Arnhem kostte meer dan duizend mensen het leven. In Arnhem vielen in het begin van de middag de eerste bommen, die vooral doelen op het Arnhemse industrieterrein aan de Westervoortsedijk troffen. Daarbij werden o.a. de Arnhemse rubberfabriek ARUFA, de metaalfabriek Billiton en de gasfabriek zwaar getroffen. Bij het bombardement vielen tientallen doden. Ter nagedachtenis aan de omgekomen collega's werden na de oorlog in de diverse getroffen bedrijven gedenkstenen onthuld. Nu, zestig jaar later, hebben de

fabrieken plaats gemaakt voor nieuwbouw. Bij de sloop van de oude bedrijfspanden zijn de gedenksteden op drift geraakt. Het tegeltableau van de Billiton is terecht gekomen in het oorlogsmuseum 40-45 in Schaarsbergen. De gedenksteen van de gasfabriek ligt al jaren te verstoffen in een fietsenhok van het gemeentearchief aan de Westervoortsedijk en waar de gedenksteen van rubberfabriek ARUFA is gebleven weet niemand.

23. Plaquette Klarendallers

Locatie: Winkelcentrum Klarendal

Betekenis: Geen nadere informatie

WEDEROPBOUW

1. Phoenix

Locatie: bij het stadhuis aan de Koningstraat in Arnhem

Ontwerper: Ossip Zadkine

Onthulling: 1955

Betekenis: Het monument 'Phoenix' in Arnhem is een bronzen beeld van een vogel. De Phoenix is een Grieks-mythologische vogel die zich volgens de fabel om de 500 jaar liet verbranden op een door de zon ontstoken brandstapel, om vervolgens verjongd uit de as te herrijzen. De beeltenis is een symbool van onsterfelijkheid en eeuwige verjonging na ondergang en verwijst naar de wederopbouw en de hoop op een betere toekomst. Het monument 'Phoenix' herinnert de inwoners van Arnhem aan de strijd die is geleverd in de Tweede Wereldoorlog en de herwonnen vrijheid en wederopbouw. Het monument is vervaardigd in 1944. In 1955 heeft de gemeente Arnhem het beeld aangekocht.

2. Gedenkmuur Koningstraat

Locatie: Muur langs vijver voor het stadhuis

Ontwerper: Bernard Verhoeven

Onthulling: 30 december 1968

Betekenis: De gedenkmuur herinnert de inwoners van Arnhem aan de strijd die is geleverd in de Tweede Wereldoorlog en aan de herwonnen vrijheid en wederopbouw. Aanleiding voor oprichting van het gedenkteken was de bouw van het nieuwe stadhuis in 1968. In de lage muur langs de vijver is een tekst van Bernard Verhoeven gegraveerd: 'DIT STENEN TEKST MELDT DAT ARNHEM MET GEWELDGESCHAAD WERD EN GESCHONDENMAAR ZICH DOOR BURGERS MOEDNA TWINTIG JAAR IN GLOED EN GLORIEHEEFT HERVONDEN'.

3. Phoenix NS-station

Locatie: Hal NS-station (inmiddels afgebroken)

Ontwerper: Willem Reijers

Onthulling: 1954

Betekenis: De Phoenix werd in 1954 door de gemeente aan de Nederlandse Spoorwegen geschonken als symbool van de wederopbouw van Arnhem. Toen

de NS in 1991 de bronzen Phoenix verving door een blauwe paal als 'meeting-point', kwamen er zoveel protesten uit de Arnhemse gemeenschap dat de NS het beeld weer terugplaatste.

4. Gedenkraam Eusebiuskerk

Locatie: Eusebiuskerk, komt oorspronkelijk uit de Kleine Eusebiuskerk.

Betekenis: Dit glas-in-loodraam in de Eusebiuskerk komt oorspronkelijk uit de voormalige Kleine Eusebiuskerk aan het Nieuwe Plein. Het raam verbeeld de verwoesting van de stad tijdens de Slag om Arnhem. De stad staat in brand terwijl de inwoners een goed heenkomen zoeken. Op het raam staat te lezen: HIER ZAL GEEN STEEN OP DE ANDERE BLIJVEN.

5. Steenreliëf Provinciehuis

Locatie: Zijgevels entree Provinciehuis, Markt

Betekenis: Bij binnenkomst van het Provinciehuis passeert de bezoeker een poort waarin teksten zijn aangebracht die ons herinneren aan de verwoesting in 1944 en de heropening in 1954.

Tekst linkerzijde:

DEVASTATA MCMXLIV
DOOR AARDS GEWELD
TERNEERGEBRACHT

Tekst rechterzijde:

RENOVATA MCMLIV
WAT GOD HERSTELD
HEEFT GROTER KRACHT

6. Herdenkingsraam Matser

Locatie: Stadhuis, Koningstraat

Betekenis: In het stadhuis bevindt zich een glas-in-loodraam, die is opgedragen aan de heer Matser, burgemeester van de wederopbouw. Op het raam is te zien hoe de verwoeste stad als een phoenix uit haar as herrijst. Tekst:

LABOR OMNIA VINCIT* 1945-1969

* Werk overwint alles

7. Herdenkingsraam Stadhuis

Locatie: Stadhuishal, Koningstraat

Betekenis: Op dit glas-in-loodraam in de hal van het stadhuis is een tweekop-pige adelaar afgebeeld (het wapen van de gemeente Arnhem), die fier herrijst en de vleugels uitslaat naar een nieuwe toekomst. Op het raam staat de tekst:

ONDERDRUKKING

VERZET

BEVRIJDING

1940-1945

8. BurgerKlok

Locatie: Lauwersgracht

Onthulling: 17 september 1956, ter gelegenheid van de tiende herdenking van de Slag om Arnhem

Betekenis: De klok was een geschenk van een comité uit de burgerij aan de burgermeester van de wederopbouw: Matser. De klok weerklinkt sindsdien op

17 september en op 4 en 5 mei. Een ingrijpende reconstructie van het Velperplein leidde er in 1961 toe dat de klokkentoren op last van de gemeente werd weggehaald om naar de Lauwersgracht te worden overgebracht. In 1990 kwam er een nieuwe klok in.

9. Gevelreliëf Walburgisplein

Locatie: Walburgisplein 10, Arnhem

Ontwerper: Eduard L.W.R. baron Speyart van Woerden

Onthulling: 30 december 1954

Betekenis: Op het gevelreliëf is een afbeelding van het oude Walburgisplein aangebracht met een tekst van Bernard Verhoeven: 'HET BLOED VERKREEG EEN NIEUWE VAARTMAAR 'T OUDE STADSHART BLEEF BEWAARDWAAR SINT WALBURG WIJDT DE TIJDTOT VOORPORTAAL DER EEUWIGHEID'. Het reliëf herinnert de inwoners van Arnhem aan de verwoesting van het oude Walburgisplein op 17 september 1944 tijdens de Slag om Arnhem. De oprichting was een initiatief van de Kohlmanstichting.

10. Plafondreliëf Provinciehuis

Locatie: Plafond ingang Huis der Provincie

Ontwerper: Ir. Piet Donk

Onthulling: 1954

Betekenis: Het reliëf is een ritme van vormen in betonreliëf. In het centrum de vogel Phoenix, een mythisch figuur en symbool voor opgaande zon, nieuw leven en onsterfelijkheid. Het reliëf brengt de gemeenschappelijke nood tijdens de Slag om Arnhem tot uitdrukking en het zich herstellende leven na de bevrijding.

11. Airborne Gedenkraam

Locatie: Sint Martinuskerk, Steenstraat

Ontwerper: Ben van Kleeff

Onthulling: 1998.

Betekenis: Het gebrandschilderde raam verving een leeg raam; een stille getuige van de verwoesting waaronder de kerk te lijden had. Een dertien meter hoog gedenkraam van een brandende Gelderse hoofdstad. Para's zeilen vanaf de nok van het raam naar beneden boven de John Frostbrug. In de verte is het skelet te zien van de later verwoeste Eusebiuskerk. De voorgrond wordt gedomineerd door kruisen boven de veldgraven van gesneuvelde soldaten. De stad is verder leeg, de burgers weggejaagd.

12. Inscriptie Eusebiuskerk

Locatie: Boven de hoofdingang van de Eusebiuskerk

Ontwerper: Bernard Grothues

Onthulling: 1994

Betekenis: Boven de hoofdingang van de Eusebiuskerk staat de tekst:

'Voor U staat hler

eUseblUs reChtop en fler,

Vaak besChoten en zo Lang gekWeLD

gerestaUreerD en In praCht hersteLD'

Geschreven door Bernard Grothues in 1994. Zowel het chronogram (jaartal-

vers met Romeinse cijfers) als de 19 woorden en de 94 letters, waaruit het jaarschrift bestaat, duiden op 1994 het jaar waarin precies 50 jaar na de Slag om Arnhem de Eusebiustoren in gebruik werd genomen, na een restauratie van 3 jaar. Een chronogram is een jaartal vers waarin een aantal letters groot is afgedrukt. Samen vormen zij een jaartal in Romeinse cijfers. M=1000, D=500, C=100, L=50, X=10, W=VV=10, U=V=5, Y=IJ=II=2, J=I=1.

Door Jos Diender

Klik hier
voor meer informatie over
Jos Diender

Klik hier
voor meer informatie over
Park Sonsbeek
